

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK

Pöse

1. Az ÚMTsz. a szót két helyről adatlja; az egyik: „híbóka : habarék, híg sár, (Somogy-ban: *pöse*)” (TRENCSÉNY 1900: 539), a másik hely szövegmetset nélkül GÁL KÁLMÁN (1900 körüli) göcsejbéli kéziratot gyűjtésére hagyatkozik. A szótár értelmezése: ’sárgás posvány, híg sár’. Én Zalából, Kilimánból ismerem a szót ’latyak, híg sár’ jelentéssel. A Kilimán környéki mocsaras vidék napi árokásási művelete végén kellett az elkészült szakaszból kimerni a fekete (!) pösét, amikor erre a környékbeli kubikosok utasítást adtak. (Gimnazista diákként dolgoztam mellettük.)

2. A szó a *pös* (← **pes*) származéka lehet. A *pös* vagy igéből való elvonással keletkezett, vagy ősi nomenverbum töre vezethető vissza (vö. TESz. *pisil*), és onomatopoeitikus. A TESz. a CZF. által jegyzett *pessedez*-zel, az EWUng. a *pezsdül* ige szócsaládjával való összefüggésre utal (*pisil*). A *pezsdül* családjához vö. BENKŐ LORÁND 1984: 157.

A *pöse*-vel a régiségből kapcsolatba hozhatók például a következő adatok (a TESz. *pisil* szócikkére hagyatkozva): *pessele* ’vizelő’ – „Ki irtom az Achabhoz tartozókat mind az falhoz *pessele*” (Helt: Bibl. 2: 295); *pös* – „*Pös* Vrina, Lotium (MA. 1604)”; *pisa* ’vizelet’ – (Tsz. 1838). A jelentésbeli összefüggést valamilyen folyadék hangot adó mozgásának azonos szóval való megnevezése adhatja. A *pessedez* jelentése is – ’a víz fölfakadozik’ – idevonható, minthogy az ilyen jelenség ugyancsak járhat hanghatással hasonlóan az ember (vagy állat) vizeléséhez. Nem tartozik a tárgyban lévő szóhoz a HOFFMANN OTTÓ (1996) által feljegyzett *pöse* ’pösze’ (vö. BENKŐ 1984: 56, 97).

Ha a *pös* és alakváltozatai (*pes* ← **pis*) ’valamilyen mozgásban lévő és ezért hangot adó folyadék’ alapjelentésű nomenverbum lehetett, akkor ez a jelentés a természetes vizek pezszésének kifejezésére is megfeleltethető, és ugyanígy ember (vagy valamely állat) vizelési folyamatának kifejezésére is. A ’húgy’ jelentésű szóval kapcsolatos főnevek és igék rendre szerepelnek mint lehetséges, virtuális töre visszavezethetők: „*pisil, pisál, pössent : pös*” BENKŐ LORÁND már idézett munkájában (1984: 94).

A nyelvjárási *pöstéj ~ pöstej* ’tehénnek v. juhnak az ellés utáni első néhány napon adott sűrű teje’ (ÚMTsz. *fecstej*). A *fecstej* állagával, viszonylagos sűrűségével, színével (sötétebb sárga) és a (sajtárba) fejtés során keletkezett hanggal együtt csupa olyan jelentéscsoportot mutat, amilyenek a más vonatkozású *pös*-nél is megvannak. Ezért lehet a *pöstéj ~ pöstej* előtagját a *pös*-sel azosítani.

A **pes ~ pös* alakváltozatokhoz tartozó szavak régebbi íróinknál nem az *ö-ző* változatot mutatják, pl. Fazekas Mihály 1804: „Fülébe *pesel* ma” (MNSzt.); Csokonai Vitéz Mihály 1793: „Minden bolond helyt ne *peselj*” (CSOKONAI 1988: 340; Csokonai többi használatára l. Csokszkt. 3.); Arany János 1847: „csalánra *peselt* kedélyű levél” (MNSzt.). Archaizmusként az újabb előfordulásokban szintén ez a változat jelenik meg, így Weöres Sándor 1972: „patyolat rokolámat öszve ne *peselném* a vissza nyelt nevetéstül” (MNSzt.). (A vizelést kifejező igék amelioratív vagy pejoratív jellegéhez vö. BÜKY 2010.) Az *ö-ző* és

nem ö-ző nyelvjárasterületek közötti különbségek az adatok viszonylag kevés száma miatt nem mutatnak különösebb jelentésváltozatokat.

A **vkinek a pöse* (~ *pese*) szerkezetben a *pös* 'urina', ám egy **vminek a pöse* szerkezetben többféle jelentésű lehetett: '(vhonnan feltörő) víz', '(vhonnan feltörő v. vhol lévő) híg sár ~ latyak'. A mocsaras talajból gyorsan előszivárgó híg massa tehát *pöse*.

Az ÚMTsz. *pössedék* szót is tartalmaz, ez a **pösedék* szó *s*-ének ikerítéséből származtatható. Bizonyos fokú gyűjtő jelentése lehet, mint a *csapadék*, *hulladék*, *mocsmodék* stb. (A képzőről l. MMNyR. 1: 378.) A szótár jelentésmegadás nélkül közli e szót mint a forrás, az előfordulási hely valamilyen hangtani példáját a *peshedék* szócikkben.

A *pöse* eredetének másik lehetősége a *peshed* igéből származtatás. Ez is hangutánzó-hangfestő eredetű, első ismeretes adata 1726-ból való, ekkori jelentése a TESz.-ben 'poshad'. Az ÚMTsz. *pessed* alakváltozatát jegyzi egyéb helyek mellett Göcsejből, Nagykanizsáról, Zalaegerszegről. Az ÚMTsz. *peshedék* szócikke Kőszeg-Hegyaljáról tartalmazza a fent említett *pössedék* alakot. Továbbiak ebben a szócikkben: *pössed*, *pessegy*, *pesved*, *piessed*, *pressed*, *presved*. A jelentés rendre 'romlott, poshadt <pl. étel>' (ÚMTsz. *peshedt*). A *pressed*, *presved* szókezdő mássalhangzói német nyelvi hatásból eredhetnek, vö. a ném. *pressen* > m. *prés*. A *présel* 'kisajtol, kifacsar' igének Gencsapátiból, Vas megyéből van *pörösöl* alakja, amelyik mutatja a *pr*-hangkapcsolat föloldását, vö. még *pörössöltem* 'préseltem' (ÚMTsz. *présel*). Megjegyezendő, hogy egyes hangfestő szavak is *pr* kapcsolattal kezdődnek (*prűszköl*, *prűcsök*), ez a jelleg gyengíti a német nyelvi hatás bizonyosságát.

A *peshedez* szócikkben a *pessedez* ' <pl. étel, ital> poshad, romlik' jelentésű.

A *poshad* (szintén hangutánzó eredetűnek tartott) ige adatai a régiségben (1519-től) a TESz. szerint 'megromlik, megrothad', ' <folyadék> állott lesz, bűzhödtté válik'. A *peshed* és a *poshad* valamint származékainak jelentésleírásai között a 'bűz' jelentésjegy rendre megglehető vagy közvetlenül, vagy közvetve. Utóbbira példa lehet a *possadék* 'sár' (TESz.).

3. A megromlást, bűzőssé válást jelentő igék mellett magának a rothadt, bűzős állagú anyagnak (víznek, sárnak, vizeletnek) a *possadék* ~ *pessedék* ~ *pössedék* név volt adható. A *pöse* vagy a R. *pös*-re tapadt *-e* birtokos személyjellel jöhetett létre, és ez a főnév (volt) a mocsár híg sarának, latyákjának jelölője a **valaminek a pöse* mintájú kifejezések alapján, vagy a szó kialakulása *-é* igenévképzővel is történhetett az ún. fiktív tövet alapul véve: **pös* + *-é* → *pöse*; a korai ómagyar efféle képzésére (TNyt. 1: 325), hasonló alakulatok: *fürge*, *lenge*, *penge*, *pörge* (l. TESz. *lenge*). Feltételezhető **pöse latyak* ~ *sár* jelzős szerkezet, amelynek 'folyós, mozgó latyak ~ sár' jelentése volt, amelyet a **pöse* ~ *pöse* kapott meg, vagyis főnevesülés történt.

Hivatkozott irodalom

- BENKŐ LORÁND 1984. *A fiktív (passzív) tövű igék*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
 BÜKY LÁSZLÓ 2010. Inter faeces et urinam nascimur. *Magyar Orvosi Nyelv* 10: 56–58.
 Csokonai Vitéz Mihály 1988. *Összes művei. Költemények 2*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.
 CsokSzkt. 3. = 2017. *Csokonai-szókincstár III. Csokonai költeményeinek szótára*. Szerk. JAKAB LÁSZLÓ – HLA VACSKA EDIT. Számítógépes nyelvtörténeti adattár 13. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2017.
 EWUng. = *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen* 1–2. Hrsg. Benkő, LORÁND. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993–1995.

- GÁL KÁLMÁN 1900 k. *Időjósítások, szemmelverés. A Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattára*. Kéziratot anyag. 1900 körül. 837.
- HOFFMANN OTTÓ 1996. *Mini-tini-szótár – A mai magyar diáknyelv szinonimaszótára*. Janus Pannonius Tudományegyetem, Pécs.
- MMNyR. = *A mai magyar nyelv rendszere. Leíró nyelvtan*. 1–2. Szerk. TOMPA JÓZSEF. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1961–1962.
- MNSzt. = *Magyar nemzeti szövegtár. Elektronikus adatbázis, a mai magyar írott köznyelv általános célú reprezentatív korpusza*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest. [http://corpus.nytud.\[-\]hu/mnsz](http://corpus.nytud.[-]hu/mnsz) (2018. 04. 01.)
- MTSzt. = *Magyar történeti szövegtár*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest. <http://mnsz.nytud.hu>. (2018. 04. 01.)
- TESz. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 1–3. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967–1976.
- TNy. = *A magyar nyelv történeti nyelvtana*. I. *A korai ómagyar kor és előzményei*. II/1. *A kései ómagyar kor. Morfematika*. II/2. *A kései ómagyar kor. Mondattan. Szövegrammatika*. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1991–1995.
- TRENCSENY LAJOS 1900. Tájszók. *Magyar Nyelvőr* 29: 539–540.

BÜKY LÁSZLÓ
Szegedi Tudományegyetem

SZEMLE

Honti László, *A magyar és a nyugati ótörök szóképzési kapcsolatairól*

Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 196. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2017. 219 lap

HONTI LÁSZLÓ könyve az etimológia és a magyar őstörténet világába vezet. Az ősmagyar kor elejének kérdésekkel teli, titokzatos világába. Létrejöttét a magyar nyelv nyugati ótörök jövevényszavait tárgyaló, RÓNA-TAS ANDRÁS és BERTA ÁRPÁD szerzőségében született kétkötetes, angol nyelvű magisztrális szintézisnek köszönheti (West Old Turkic. Turkic Loanwords in Hungarian. Harrassovitz Verlag, Wiesbaden, 2011). Merthogy e nagy munka uralisztikai vonatkozású címszavainak finnugor nyelvészeti oldalról való kritikai szemrevételezése voltaképpen HONTI kötete. Tehát: sajátos műfaj, sajátos kötet. HONTI szerint az említett nagy szintézis „népünk és nyelvünk őstörténetének fontos részleteivel foglalkozik”, illetve „számos olyan új nézetet, magyarázatot tartalmaz, amely nyilván élénk érdeklődést válthat ki a magyar nyelvtörténet, az uralisztika és a turkológia művelőinek a körében” (7). Ahogy erre bizonyosság ő is. Mit tett HONTI? Számba vette az uralisztikában uráli, finnugor és ugor koriként ismert azon magyar lexémákat, amelyek eddigi tudományos megítélése RÓNA-TAS ANDRÁSBÓL és BERTA ÁRPÁDBÓL kétségeket váltott ki. Úgy is mondhatom, elsősorban azokkal a magyar lexémákkal foglalkozik, amelyeknek RÓNA-TAS ANDRÁS szerinti minősítése, történeti-etimológiai megítélése nincsen összhangban az ő finnugrisztikai ismereteivel. Tárgyalja persze azokat az etimológiákat is, amelyekben jogosnak látja a szerzők kétségeit.